

KS. HENRYK MISZTAL

SYTUACJA PRAWNA ARCHIWUM PARAFIALNEGO*

Zarówno państwo jak i Kościół doceniają rolę archiwów w gromadzeniu, opracowywaniu i udostępnianiu zbiorów dziedzictwa narodowego i kościelnego. Państwo prowadzi sieć archiwów państwowych, a Kościoły i inne związki wyznaniowe zakładają i prowadzą archiwa kościelne. Konkordat z 1993 r. w art. 25 przewiduje powołanie przez biskupa diecezjalnego w każdej diecezji stałej komisji do współpracy z władzami państwowymi w celu ochrony kościelnych dóbr kultury o ogólnonarodowym znaczeniu oraz dokumentów archiwalnych o wartości historycznej i artystycznej. Ogólnopolski patronat nad działalnością archiwów bibliotek i muzeów kościelnych sprawuje Rada do Spraw Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturalnego przy Konferencji Episkopatu Polski¹. Kościół kieruje się także wskazaniem Papieskiej Komisji do Spraw Dóbr Kulturalnych Kościoła.

I. UREGULOWANIA PAŃSTWOWE W ODNIESIENIU DO ARCHIWÓW KOŚCIELNYCH

W myśl *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania w RP z 17 maja 1989 r.* odnoszącej się do wszystkich Kościołów i związków wyznaniowych w Rzeczypospolitej Polskiej instytucje państwowe i kościelne współ-

Ks. prof. dr hab. HENRYK MISZTAL – kierownik Katedry Prawa Wyznaniowego KUL; adres do korespondencji: ul. Bernardyńska 7c. m. 7, 20-109 Lublin.

* Referat wygłoszony na Sympozjum odbytym na KUL 19-20 września 2000 r. zorganizowanym przez Ośrodek ABMK, pt. *Problem archiwów parafialnych i domów zakonnych*.

¹ Zob. W. Z y ś k o, *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 437.

działają w ochronie, konserwacji, udostępnianiu i upowszechnianiu zabytków i dzieł kultury będących własnością Kościoła². Niewątpliwie przepis ten odnosi się do muzeów, archiwów i bibliotek kościelnych.

Stosunek państwa do poszczególnych Kościołów regulują także ustawy lub inne akty szczególne odnoszące się bezpośrednio do tych Kościołów i związków wyznaniowych³. Stosunek państwa do Kościoła katolickiego reguluje *Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w RP z dnia 17 maja 1989 r.*⁴ Gwarantuje ona prawo do zakładania i posiadania archiwów przez kościelne osoby prawne⁵. Niewątpliwie parafia jest osobą prawną z mocy tejże ustawy (art. 7, ust. 1) i tym samym posiada prawo zakładania i prowadzenia archiwum parafialnego.

Archiwum parafialne podobnie jak i klasztorne nie posiada osobowości prawnej jako jednostka samodzielna. Nie może więc być podmiotem praw i obowiązków w rozumieniu prawa polskiego. Praktycznie nie może działać samodzielnie na forum państwowym, ale poprzez proboszcza, jako organ

² Art. 17. *Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z dnia 17 maja 1989 r.*, Dz. U. z 1989 r. nr 29, poz. 155; zmiany: Dz. U. z 1990 r. nr 51, poz. 297, nr 55, poz. 321, nr 86, poz. 504; z 1991 r. nr 95, poz. 425; z 1993 r. nr 7, poz. 34; z 1998 r. nr 59, poz. 375 (tekst jednolity Dz. U. nr 26 z 2000, poz. 319).

³ *Ustawa z 14 lipca 1991 o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, Dz. U. z 1991 r. nr 66, poz. 287; zmiany: Dz. U. z 1991 r. nr 95, poz. 425; Dz. U. z 1993 r. nr 7, poz. 34; Dz. U. z 1994 r. nr 1, poz. 3; *Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP*, Dz. U. nr 73, poz. 323; *Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP*, Dz. U. nr 73, poz. 324; *Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP*, Dz. U. z 1994 r. nr 73, poz. 324; *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w RP*, Dz. U. nr 97, poz. 479; *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w RP*, Dz. U. nr 97, poz. 480; *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w RP*, Dz. U. nr 97, poz. 481; *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w RP*, Dz. U. nr 97, poz. 482; *Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w RP*, Dz. U. z 1997 r. nr 41, poz. 253; *Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w RP*, Dz. U. z 1997 r. nr 41, poz. 254; *Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w RP*, Dz. U. z 1997 r. nr 41, poz. 252; *Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP*, Dz. U. z 1997 r. nr 41, poz. 251.

⁴ *Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP z dnia 17 maja 1989 r.*, Dz. U. z 1989 r. nr 29, poz. 154; zmiany: Dz. U. z 1990 r. nr 51, poz. 297; nr 55, poz. 321; nr 86, poz. 504; z 1991 r. nr 95, poz. 425; nr 107, poz. 459; z 1993 r. nr 7, poz. 34; z 1994 r. nr 1, poz. 3; z 1997 r. nr 28, poz. 153, nr 90, poz. 557; nr 96, poz. 590, nr 141, poz. 943; z 1998 r. nr 52, poz. 375, nr 117, poz. 757.

⁵ Art. 50. Zob. Dz. U. nr 29, poz. 154.

prawny kościelnej osoby prawnej, którą jest parafia, lub poprzez przełożonego klasztoru czy domu zakonnego. Archiwum więc nie może samodzielnie nabywać, zbywać posiadać majątku ani przyjmować darowizn z zagranicy w postaci maszyn, urządzeń poligraficznych lub papieru (art. 46, ust. 2). W praktyce nie może też samodzielnie przyjmować zapisów testamentowych, darowizn, zakładać fundacji w kraju. Wszystkie te prawa i obowiązki przysługują parafii lub domowi zakonnemu jako osobie prawnej a nie archiwum parafialnemu. Parafia czy dom zakonny jako osoby prawne nie potrzebują żadnego zezwolenia na organizowanie i prowadzenie działalności związanej z wypełnianiem ich zadań, a więc także działalności kulturalnej i artystycznej (art. 50, ust. 3). Przepis ten odnosi się niewątpliwie także do urządzenia i prowadzenia archiwów parafialnych czy domów zakonnych. Dla ścisłości należy dodać, iż osobowość prawną, jak się wydaje, kościelne archiwum czy to diecezjalne, czy parafialne czy też zakonne może uzyskać albo na drodze zastosowania przepisu Konkordatu art. 4, ust. 1-2 albo na drodze rejestracji sądowej jako organizacja katolicka czy też fundacja na drodze sądowej z zastosowaniem *Prawa o stowarzyszeniach* z 1990 r. (art. 8, ust. 2, art. 12-21).

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach wprowadziła pojęcie ogólnonarodowego zasobu archiwalnego i włączyła materiały archiwalne Kościołów i związków wyznaniowych – a należą też do nich zasoby archiwów parafialnych – do narodowego zasobu archiwalnego. Spuścizna archiwalna Kościoła i innych związków wyznaniowych mocą wspomnianej ustawy wchodzi w zakres pojęcia „narodowy zasób archiwalny”⁶.

W prawie polskim przez materiały archiwalne rozumie się wszelką dokumentację: zapisy informacji, niezależne od ich formy i sposobu wytwarzania, mające historyczne znaczenie z punktu widzenia politycznego, społecznego, gospodarczego, kulturalnego lub naukowego. Narodowy zasób archiwalny dzieli się na: państwowy zasób archiwalny i niepaństwowy zasób archiwalny. Zasób archiwów kościelnych w ustawie jest to tzw. „niepaństwowy zasób archiwalny ewidencjonowany”. Jest on pozostawiony w gestii właścicieli, czyli diecezji i parafii. Ustawa wprowadziła zasadę rejestracji niepaństwowego zasobu archiwalnego w odniesieniu do instytucji kościelnych. Rejestr niepaństwowego zasobu archiwalnego powierzyła Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych oraz poszczególnym archiwom państwowym (art.

⁶ Dz. U., nr 38, poz. 173; zm. 1989 r.; Dz. U. nr 34, poz. 178, 1996 r.; Dz. U. nr 106, poz. 496; Dz. U. nr 156, poz. 775, 1997 r.; Dz. U. nr 88, poz. 554; Dz. U. nr 141, poz. 943, 1998; Dz. U. nr 106, poz. 668 i Dz. U. nr 155, poz. 1016.

41). W myśl art. 45 ustawy, sprawy współpracy archiwów niepaństwowych jednostek organizacyjnych z państwową służbą archiwalną miały regulować odpowiednie porozumienia (umowy) z naczelnym organem państwowej administracji archiwalnej. Nadzór państwa nad archiwami dotyczy też pewnych ograniczeń prawa własności. Własność materiałów archiwalnych nie może być przedmiotem obrotu (art. 43), a w razie ustania działalności ich twórców stają się one własnością państwa i wówczas wchodzi do państwowego zasobu archiwalnego (art. 44).

Z wielu powodów, także sprzeciwu Kościoła w odniesieniu do niektórych przepisów (szczególnie art. 15 i innych) tej ustawy (Zob. *Pro memoria* Episkopatu Polski z 1983 r.), dzisiejszy stan prawny ulegnie zmianie, gdyż już zapowiedziano nowelizację ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Odpowiedni projekt nowego prawa archiwalnego został skierowany do międzyresortowych uzgodnień. Dyskusja nad ustawą trwa, ale przeciąga się w związku z przekwalifikowaniem kompetencyjnym nadzoru nad archiwami państwowymi. Oczekuje się, że zostaną wypracowane nowe prawne podstawy należytego gromadzenia, przechowywania i udostępniania materiałów archiwalnych. Należy żywić nadzieję, że nowy projekt zostanie skonsultowany z Konferencją Episkopatu Polski w kwestii statusu prawnego archiwów kościelnych i w przedmiocie ewentualnej współpracy archiwów państwowych i kościelnych.

W związku z wejściem w życie *Ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* przewiduje się przekazanie przez archiwa państwowe do archiwum Instytutu akt i dokumentów proweniencji partyjnej, które dotyczą organów bezpieczeństwa państwa⁷. Wprawdzie ustawodawstwo państwowe bezpośrednio nie mówi o poszczególnych rodzajach archiwów kościelnych w tym także parafialnych, nie oznacza to jednak, że także archiwa parafialne podlegają tym przepisom.

II. UREGULOWANIA KANONICZNE W ODNIESIENIU DO ARCHIWÓW KOŚCIELNYCH

Dzisiaj prawną podstawą funkcjonowania archiwów kościelnych są normy Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. (kan. 486-491) i szczegółowe prze-

⁷ Zob. Z y ś k o, dz. cyt., s. 438.

pisy zawarte w prawie partykularnym. Cała troska o archiwa kościelne należy do biskupa diecezjalnego. Kan. 491 § 1. mówi: „Biskup diecezjalny powinien zatroszczyć się o to, ażeby pilnie były przechowywane akta i dokumenty również archiwów kościołów katedralnych, kolegiackich, parafialnych oraz innych znajdujących się na jego terytorium, jak również o to, by sporządzane były w dwóch egzemplarzach inwentarze czyli katalogi. Jeden z nich ma być przechowywany w miejscowym archiwum, drugi zaś w archiwum diecezjalnym”.

Prawo kanoniczne jako zasadę traktuje polecenie pilnego strzeżenia wszelkiej dokumentacji dotyczącej diecezji i parafii⁸. Ten przepis, chociaż bezpośrednio wymienia dokumentację dotyczącą diecezji i parafii, odnosi się do wszystkich dokumentów kościelnych. Chodzi o ochronę dokumentacji przed zniszczeniem lub kradzieżą. Dokumenty są odbiciem stanu prawnego, odzwierciedlają zdarzenia prawne, zawierają informacje dotyczące posiadania, własności oraz stanowią dokumentację źródłową dla badaczy historii⁹.

W każdej diecezji winno być urządzone archiwum kurialne (*archivum seu tabularium dioecesanum*) dla przechowywania akt bieżącej działalności w zakresie duchowym i doczesnym. Archiwum to winno być odpowiednio uporządkowane i strzeżone¹⁰. Kan. 482 § 1 postanawia, że w każdej kurii należy powołać kanclerza, którego głównym zadaniem – jeśli nie zadysponowano czego innego w prawie partykularnym – jest troska o sporządzanie i wysyłanie akt kurialnych oraz strzeżenie ich w archiwum kurii. Natomiast według kan. 484 – zadaniem notariuszy jest: 1. spisywać akta i sporządzać dokumenty dotyczące dekretów, rozporządzeń, zobowiązań albo innych aktów wymagających ich udziału; 2. wiernie redagować na piśmie to, co się dzieje, i składać pod tym swój podpis, zaznaczając miejscowość, dzień, miesiąc i rok; 3. osobom, które prawnie o to proszą, udostępniać z regestrów akty lub dokumenty – z zachowaniem tego, co należy przestrzegać – oraz poświadczać ich autentyczne odpisy.

Prawo kanoniczne w kan. 486 § 3 podaje też szczegółowe normy w odniesieniu do prowadzenia archiwum. Dotyczą one obowiązku sporządzenia inwentarza, czyli katalogu, wraz z krótkim opisem poszczególnych dokumen-

⁸ Z największą troską należy strzec wszystkich dokumentów dotyczących diecezji lub parafii (kan. 486 § 1).

⁹ T. P a w l u k, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. II: *Lud Boży – jego nauczanie i uświęcanie*, Olsztyn 1986, s. 233.

¹⁰ W każdej kurii, w miejscu bezpiecznym, należy urządzić archiwum diecezjalne, czyli depozyt dokumentów, w którym winny być przechowywane dokumenty i pisma dotyczące spraw diecezjalnych – zarówno duchowych, jak i doczesnych – odpowiednio uporządkowane i pilnie strzeżone pod zamknięciem (kan. 486 § 2).

tów. Następnie mamy też normy dotyczące zabezpieczenia zbiorów, praw korzystania z nich¹¹ i zakazu wnoszenia dokumentów¹².

Kuria diecezjalna winna posiadać także archiwum tajne (*archivum secretum*) dla strzeżenia dokumentów tajnych, które winny być przechowywane z największą pilnością. W przypadku braku specjalnego pokoju można je urządzić w specjalnej szafie (*armarium seu scrinium*) dobrze zamkniętej i umocowanej w archiwum kurialnym¹³. Do tajnych KPK zalicza m.in. dokumenty: reskrypt dyspensy udzielonej w zakresie wewnętrznym pozasakramentalnym (kan. 1082), akta małżeństw tajnych (kan. 1133), akta kanonicznych napomnień i nagan udzielonych według kan. 1339 § 1 i 2 (kan. 1339 § 3)¹⁴. Kan. 490 podaje, że klucz od tajnego archiwum powinien mieć tylko biskup (§ 1), a podczas wakansu stolicy nie wolno otwierać tajnego archiwum lub kasy pancерnej. W razie prawdziwej konieczności czyni to sam administrator diecezji (§ 2). Z archiwum tajnego lub kasy pancерnej nie wolno wnosić dokumentów (§ 3). Prawodawca zaleca, aby każdego roku zniszczyć dokumenty spraw karnych w zakresie obyczajów, dotyczące osób zmarłych albo spraw zakończonych przed dziesięcioma laty wyrokiem skazującym, zachowując krótkie streszczenie faktu wraz z tekstem wyroku (kan. 489 § 2.).

Biskup diecezjalny winien również utworzyć w każdej diecezji archiwum historyczne (*archivum historicum*) dla przechowywania dokumentów i akt posiadających walor historyczny¹⁵. Jest to centralna instytucja w ramach diecezji, działająca jednak podobnie jak sąd biskupi w ramach prawnych kurii diecezjalnej.

¹¹ Kan. 487 § 1. Archiwum powinno być zamknięte, a klucz od niego winien mieć tylko biskup i kanclerz. Nikomu nie wolno wchodzić do archiwum bez zezwolenia biskupa lub moderatora kurii i kanclerza równocześnie. § 2. Osoby zainteresowane mają prawo – gdy o to proszą osobiście lub przez pełnomocnika – otrzymać autentyczny odpis lub kopię dokumentu, z natury swej publicznego, który dotyczy ich osoby.

¹² Kan. 488. Z archiwum nie wolno zabierać dokumentów, chyba że tylko na krótki czas i za zgodą biskupa, albo moderatora kurii i kanclerza równocześnie.

¹³ Kan. 489 § 1. W kurii diecezjalnej powinno także być archiwum tajne albo przynajmniej w ogólnym archiwum winna się znajdować kasa pancerna, dobrze zamknięta i umocowana, której nie da się wynieść z miejsca. Należy w nim przechowywać z największą pilnością dokumenty tajne.

¹⁴ Zob. P a w l u k, dz. cyt., s. 234.

¹⁵ Kan. 491 § 2. Biskup diecezjalny winien zatroszczyć się także o utworzenie archiwum historycznego, w którym strzeżono by pilnie dokumenty posiadające walor historyczny, uporządkowane systematycznie.

III. NORMY PRAWA KANONICZNEGO W ODNIESIENIU DO ARCHIWÓW PARAFIALNYCH

Kościół prowadził od wieków archiwa: kapituł, kolegiat, biskupów (archiwa konsystorskie), parafii, klasztorów i bractw. Do najstarszych należą archiwa kapitulne, które zaczęły się formować już w XII wieku. Archiwa biskupów, tj. archiwa konsystorskie, powstały później i objęły od XV wieku księgi sądów biskupich i sądów oficjałów, a następnie księgi wizytacji. Do najstarszych archiwów kościelnych należą również archiwa klasztorne. Archiwa zakonne i parafialne przechodziły bardzo różne koleje losu. Niektóre z nich mają stary i bogaty zbiór¹⁶. Już w XVI w. kard. Jerzy Radziwiłł w diecezji krakowskiej podczas wizytacji biskupich zwracał uwagę na konieczność uporządkowania dokumentów beneficjum proboszczowskiego, a synod diecezjalny z 1601 r. zobowiązywał krakowskiego biskupa Bernarda Maciejowskiego wprost do zakładania archiwów parafialnych¹⁷.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. w kan. 470 zobowiązywał proboszczów do „prowadzenia i przechowywania ksiąg parafialnych, tj. księgi chrztów, bierzmowania i księgi stanu oraz tych wszystkich ksiąg, które są zgodne ze zwyczajem przyjętym przez Kościół, lub zostały przepisane przez miejscowego ordynariusza [...] winny być przechowywane wraz z listami biskupów i innymi w archiwum parafialnym [...] proboszcz zaś winien pilnie czuwać, aby nie dostały się do obcych rąk”¹⁸.

Według cytowanego kan. 491 § 1 nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. biskup diecezjalny powinien zatroszczyć się o to, ażeby skrzętnie były przechowywane akta i dokumenty również a r c h i w ó w k o ś c i o ł ó w katedralnych, kolegiackich, parafialnych oraz innych znajdujących się na jego terytorium, jak również o to, by sporządzane były w dwóch egzemplarzach inwentarze czyli katalogi. Jeden z nich ma być przechowywany w miejscowym archiwum, drugi zaś w archiwum diecezjalnym. Zaś § 3 powołanego wyżej kanonu nakazuje, iż w odniesieniu do korzystania z dokumentacji gromadzonych w archiwach diecezjalnych, historycznych, kościołów katedralnych, kolegiackich parafialnych i innych, należy zachować normy prawa diecezjalnego¹⁹.

¹⁶ Tamże, s. 439.

¹⁷ B. K u m o r, *Projekt statutu i regulaminu parafialnego w diecezji tarnowskiej*, ABMK, 4(1962), s. 7.

¹⁸ Tamże, tłum. B. Kumor, s. 8.

¹⁹ By korzystać z akt i dokumentów, o których w §§ 1 i 2, albo wypożyczać je, należy zachować normy ustanowione przez biskupa diecezjalnego.

Nie ma chyba konieczności dowodzenia, jak wielką rolę odgrywają w życiu społecznym księgi parafialne. Na pierwszym miejscu należy podkreślić iż są dowodem zaistniałych faktów prawnych. Fakty te powodują określone prawem skutki w odniesieniu do wiernych, którzy są podmiotami tych aktów. Poza tym księgi parafialne i cały zasób archiwalny parafii odzwierciedlają i obrazują życie tej starej podstawowej komórki życia Kościoła. Dokumentacja zawarta w archiwach parafialnych posiada także olbrzymie znaczenie historyczne, odgrywa rolę łącznika między pokoleniami²⁰. Najstarszymi aktami parafialnymi w Polsce są księgi parafialne: urodzonych (ochrzczonych), zaślubionych i zmarłych pochodzące z 2. poł. XVI w. W czasie II wojny światowej wiele akt także parafialnych zostało wywiezionych, te które nie uległy zagładzie znajdują się często w archiwach państwowych, a nowsze księgi metrykalne – od ok. 1865 r. – niekiedy w urzędach stanu cywilnego²¹.

Jak już wspomniano, prawo diecezjalne winno regulować szczegółowo zasady gromadzenia, przechowywania, udostępniania akt oraz prawa i obowiązki proboszcza jako bezpośrednio odpowiedzialnego za archiwum. Normy te winny uwzględniać przepisy KPK, synodów prowincjalnych, diecezjalnych oraz dekrety biskupa diecezjalnego.

Niekiedy statut kurii diecezjalnej może zajmować się nie tylko regulacją splotu akt z registratury do archiwum kurialnego czy diecezjalnego, ale także splotu akt z parafii do archiwum diecezjalnego. Najlepiej jeśli jest opracowany statut archiwów parafialnych. W razie jego braku, przedstawione wyżej przepisy KPK w odniesieniu do archiwum diecezjalnego winny być stosowane analogicznie do archiwów parafialnych.

KPK poleca przede wszystkim, aby k a ż d a p a r a f i a m i a ł a w ł a s n e a r c h i w u m, w którym należy przechowywać księgi parafialne, akta i dokumenty, których zachowanie jest konieczne lub pożyteczne²². Troska o pilne przechowywanie dokumentacji w archiwach parafialnych według kan. 491 § 1 należy przede wszystkim do biskupa diecezjalnego. Biskup sprawdza fakt istnienia archiwum parafialnego, jego stan, sposób zabezpieczenia i konserwacji podczas wizytacji biskupiej. Czyni to sam lub przez wizytatora kurialnego, który z pewnym wyprzedzeniem udaje się do parafii i wypełnia formularz przedwizytacyjny, gdzie znajdują się pytania dotyczące archiwum parafialnego.

²⁰ P a w ł u k, dz. cyt., s. 274-275.

²¹ S. L i b r o w s k i, *Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. I, Lublin 1973, kol. 878-879.

²² Kan. 535 § 4.

Kodeks mówi o obowiązku prowadzenia ksiąg parafialnych i tym samym bezpośrednio troszczy o archiwum parafialne, która należy do proboszcza. W kanonie 535 § 1 bowiem jest mowa nie tylko o obowiązku właściwego spisywania ksiąg parafialnych, ale także o obowiązku właściwego ich przechowywania.

O zakresie dokumentacji, która winna być gromadzona w archiwum parafialnym, wnioskujemy z przepisów kan. 550 dotyczących obowiązków proboszczowskich²³ oraz z obowiązku prowadzenia ksiąg parafialnych. Kan. 535 § 1 postanawia, że w każdej parafii winny być prowadzone księgi parafialne, jak: księga ochrzczonych, zawartych małżeństw, zmarłych i inne, zgodnie z przepisami Konferencji Biskupów lub biskupa diecezjalnego²⁴.

Na pierwszym miejscu wśród ksiąg parafialnych KPK stawia księgę ochrzczonych (*liber baptisatorum*). W niej oprócz faktu chrztu odnotowuje się fakt bierzmowania oraz to wszystko, co dotyczy stanu kanonicznego wiernych w odniesieniu do małżeństwa, do adopcji, przyjęcia święceń, złożenia profesji wieczystej w instytucie zakonnym czy zmiany obrządku²⁵. Dla przykładu, adnotacje dotyczące małżeństwa mogą być związane z jego zawarciem (kan. 1122), uważnieniem w zakresie zewnętrznym, orzeczeniem jego nieważności, jego prawnego rozwiązania (ale nie przez śmierć naturalną – kan. 1123). Zgodnie z zachowaniem przepisu kan. 1133 nie przechowuje się w archiwum parafialnym akt małżeństwa tajnego, ani w księdze ochrzczonych nie robi się o nim adnotacji. Te akta przechowuje się w tajnym archiwum

²³ Kan. 530. Do funkcji specjalnie powierzonych proboszczowi należą następujące: 1. udzielanie chrztu; 2. udzielanie sakramentu bierzmowania osobom znajdującym się w niebezpieczeństwie śmierci, według przepisu kan. 883, n. 3; 3. udzielanie Wiatyku i namaszczenia chorych, z zachowaniem wszakże przepisu kan. 1003, §§ 2 i 3, a także udzielanie apostołskiego błogosławieństwa; 4. asystowanie przy zawieraniu małżeństw i błogosławieniu małżeństw; 5. odprawianie pogrzebów; 6. święcenie źródła chrzcielnego w okresie wielkanocnym, prowadzenie procesji poza kościołem oraz dokonywanie uroczystych, poświęceń poza kościołem; 7. bardziej uroczyste sprawowanie Eucharystii w niedziele i święta.

²⁴ Kan. 535 § 1. W każdej parafii należy prowadzić księgi parafialne, a mianowicie ochrzczonych, małżeństw, zmarłych oraz inne, zgodnie z przepisami Konferencji Episkopatu lub biskupa diecezjalnego. Proboszcz ma czuwać nad tym, by księgi były właściwie spisywane i przechowywane.

²⁵ W księdze ochrzczonych należy odnotować bierzmowanie, jak również to, co ma związek ze stanem kanonicznym wiernych z racji małżeństwa, z zachowaniem wszakże przepisu kan. 1133, z racji adopcji, jak również przyjęcia święceń wyższych, profesji wieczystej złożonej w instytucie zakonnym oraz zmiany obrządku; adnotacje muszą być zawsze uwidocznione w metryce chrztu.

kurii²⁶. Każdy wyciąg z akt chrztu tj. z księgi parafialnej wraz z adnotacjami podpisanymi przez proboszcza z podaniem czasu ich uczynienia jest dokumentem i posiada wartość dokumentu publicznego. Dla przykładu, w sprawach małżeńskich jest on dowodem do stwierdzenia stanu wolnego.

Po księdze ochrzczonych KPK w kan. 535 § 1 wymienia jeszcze przykładowo księgę zawartych małżeństw (*liber matrimoniorum*) oraz księgę zmarłych (*liber mortuorum*). Księgi te są sporządzane w parafiach w dwóch egzemplarzach, z których jeden pozostaje w archiwum parafialnym, a drugi – zwany duplikatem – jest przesyłany do archiwum diecezjalnego (kan. 491 § 1).

Inne przepisy KPK wymieniają księgę bierzmowanych (kan. 895) i stypendiów mszalnych (kan. 955 § 2, 958). Kan. 955 § 3 postanawia, że ci, którzy powierzają innym mszę św. do odprawienia, powinni od razu zapisać w książce zarówno msze św. przyjęte, jak i przekazane, zaznaczając również wysokość ofiary. Zaś w § 4 czytamy, że każdy kapłan powinien dokładnie zapisywać msze św., które przyjął do odprawienia i które odprawił. Natomiast kan. 958 § 1 mówi, że proboszcz oraz rektor kościoła lub innego pobożnego miejsca, w których zwykło się przyjmować stypendia mszalne, powinien posiadać specjalną książkę, w której dokładnie ma zapisywać liczbę mszy św. przyjętych do odprawienia, intencje, oraz złożoną ofiarę i odprawienie, a ordynariusz jest obowiązany każdego roku sprawdzać osobiście lub przez innych te księgi (§ 2).

Na podstawie prawa partykularnego lub zwyczaju duszpasterskiego w parafii proboszcz winien prowadzić ponadto księgę stanu dusz (*liber statu animarum*), pierwszej komunii św., protokołów badania przedślubnego, zapowiedzi przedślubnych, księgę nawróconych, wizytacji biskupich i dziekańskich, księgę inwentarzową, kasową, protokołów posiedzeń rad parafialnych, celebry kapłanów gości odprawiających mszę św., ogłoszeń duszpasterskich, kronikę itp.²⁷ Nie należy zapominać o przepisach KPK odnoszących się wprawdzie do archiwum diecezjalnego, ale tu mających analogiczne zastosowanie, że archiwum winno też pilnie przechowywać wszelkiego rodzaju dyplomy, tj. dokumenty czy to pergaminowe czy wykonane na innym materiale, dotyczące parafii, kościoła parafialnego, kościołów filialnych, kaplic, prebend altarii, bractw, stowarzyszeń, cechów itp. B. Kumor wylicza ponadto: kopiaższe

²⁶ Kan. 1133. Matrimonium secreto celebratum in peculiari tantummodo regesto, servando in secreto curiae archivo, adnotetur.

²⁷ Zob. Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja w sprawie prowadzenia ksiąg parafialnych z 5-7 września 1947 r.*; por. J. K u r p a s, *Początki ksiąg metrykalnych*, ABMK, 2(1961), s. 5-42.

dokumentów parafii lub innych instytucji kościelnych, zarządzenia zwierzchnich władz kościelnych i państwowych, akta szpitala kościelnego, księgę miłosierdzia chrześcijańskiego, pisma urzędowe diecezji, np. kroniki czy Wiadomości, schematyzmy, wykazy proboszczów, wikariuszy i innych kapłanów wraz z ich biografiami, zakonników i zakonnice pochodzących z danej parafii, księgi łask i cudów otrzymanych w danym kościele, księgę rodzin (kwestionariusz), dzienniki korespondencji oraz całą korespondencję urzędową, listy pasterskie, wykazy pracowników kościelnych, akta nauki religii (dzienniki), księgi tematów kazań, księgi fundacyjne, księgi chorych i zaopatrzonych sakramentalnie, wypominków zmarłych, ogłoszeń parafialnych, księgi rachunkowe i protokoły posiedzeń rad parafialnych²⁸.

Na biskupie diecezjalnym lub jego delegacie spoczywa o b o w i ą z e k w i z y t a c j i zasobu archiwalnego. Przejrzenia archiwum dokonuje biskup lub jego delegat podczas wizytacji kanonicznej lub w innym czasie²⁹. W praktyce wizytacji zasobu archiwalnego (przejrzenia ksiąg parafialnych) dokonuje, w zależności od postanowień prawa diecezjalnego, corocznie lub częściej dziekan lub kurator archiwów parafialnych (sprawdza, czy księgi są właściwie prowadzone i należycie przechowywane – kan. 555 § 1).

Według kan. 555 § 1, oprócz uprawnień prawomocnie mu udzielonych przez prawo partykularne, dziekan ma obowiązek i prawo czuwać m.in., żeby księgi parafialne były właściwie spisywane i należycie przechowywane. Dowiedziawszy się o poważnej chorobie proboszcza w swoim rejonie, dziekan winien dopilnować, ażeby choremu udzielona była pomoc duchowa i materialna, a w wypadku śmierci odprawiony był godny pogrzeb, ma zatroszczyć się również o to, aby podczas choroby czy śmierci nie zostały zabrane lub nie zaginęły księgi, dokumenty, sprzęt liturgiczny oraz inne przedmioty należące do kościoła (§ 3).

Natomiast co pięć lat wizytował sam biskup diecezjalny lub delegowany przez niego biskup pomocniczy, wikariusz generalny lub inny kapłan, zwany wizytatorem diecezjalnym, przygotowującym wizytację biskupią (kan. 396 § 1).

²⁸ K u m o r, dz. cyt., s. 10-11.

²⁹ Każda parafia winna mieć własny depozyt dokumentów czyli archiwum, w którym należy przechowywać księgi parafialne, łącznie z listami biskupów oraz innymi dokumentami, których zachowanie jest konieczne lub pożyteczne. Biskup diecezjalny lub jego delegat powinien, z okazji wizytacji lub w innym czasie, przejrzeć je wszystkie, a proboszcz ma czuwać nad tym, by nic z nich nie dostało się do obcych rąk (kan. 535 § 4).

Ks. prof. B. Kumor proponuje ustanowienie w każdym dekanacie kuratorów archiwów parafialnych, do których kompetencji należałoby coroczne wizytowanie parafii pod kątem gromadzenia akt, opracowywania, przechowywania i udostępniania oraz ich konserwacji. Działałby on z upoważnienia władzy diecezjalnej i w ścisłej łączności z tą władzą. Kurator archiwów parafialnych winien być mężem zaufania i wykonywać te funkcje bezinteresownie. W księdze czynności archiwum parafialnego winien uczynić wzmiankę o dokonanej wizytacji i wpisać odpowiednie uwagi³⁰. Takie rozwiązanie wydaje się bardziej realne i słuszne aniżeli powierzanie dyrektorowi archiwum diecezjalnego obowiązku wizytacji całej diecezji, co jest wprost niewykonalne.

Każda parafia powinna mieć w ł a s n ą p i e c z ę ć. Wydawane zaświadczenia kanonicznego stanu wiernych oraz wszystkie akty, które mogą mieć znaczenie prawne, mają być podpisane przez proboszcza lub jego delegata i opatrzone pieczęcią parafialną (kan. 535 § 3). Archiwum parafialne może także mieć własną pieczęć.

W parafii oprócz bieżącego winno być prowadzone archiwum historyczne, w którym powinny się znaleźć wspomniane już stare księgi parafialne, zgodnie z wymogami prawa partykularnego (§ 5). Tu należy przechowywać także inne dokumenty mające wartość historyczną. Do takich dokumentów oprócz ksiąg parafialnych można zaliczyć akta fundacyjne, dokumenty stwierdzające prawo własności kościoła, inwentarze nieruchomości i ruchomości, wykaz fundacji i zobowiązań z nich wypływających itp.

Tak jak każde archiwum kościelne, zgodnie z dyspozycją kan. 491 § 1, archiwum parafialne winno mieć katalog, sporządzony w dwóch egzemplarzach: jeden przechowywany w parafii, a drugi w archiwum diecezjalnym.

Biskup diecezjalny jest uprawniony i zobowiązany do wydania przepisów diecezjalnych w sprawie korzystania z archiwum parafialnego i wypożyczania z niego akt i dokumentów (kan. 491 § 3).

Wydaje się, że w dużej mierze można aplikować przepisy prawa powszechnego odnośnie do archiwów diecezjalnych, kościołów katedralnych, kolegiackich do archiwów parafialnych.

³⁰ K u m o r, dz. cyt., s. 12-13.

IV. PROBLEM APLIKACJI NORM PRAWA PAŃSTWOWEGO DO ARCHIWÓW PARAFIALNYCH

Zbiory znajdujące się w tych archiwach są w sensie prawa polskiego materiałami archiwalnymi, przez które rozumie się wszelką dokumentację: zapisy informacji, niezależne od ich formy i sposobu wytwarzania, mające historyczne znaczenie z punktu widzenia politycznego, społecznego, gospodarczego, kulturalnego lub naukowego.

Nie ulega wątpliwości, iż według obowiązującego prawa polskiego jest to tzw. niepaństwowy zasób archiwalny. Zasób archiwów kościelnych w ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z 1983 r. jest to tzw. „niepaństwowy zasób archiwalny ewidencjonowany”. Jest on pozostawiony w gestii właścicieli, tj. kościelnych jednostek organizacyjnych, czyli parafii.

Obowiązująca ustawa jest w wielu miejscach kontrowersyjna z punktu widzenia dobra Kościołów i innych związków wyznaniowych. Dla przykładu chodzi o sprawę „nadzoru” państwa czy przepis art. 15, który przewiduje, iż własnością państwa mogą stać się materiały archiwalne nie tylko w wyniku zakupu, darowizny ale także „na innej drodze” (art. 15). Te i inne przepisy obowiązującego prawa polskiego budzą zastrzeżenia Kościołów i innych związków wyznaniowych także w odniesieniu do zasobów archiwów parafialnych. Zasoby te są niekiedy bardzo cenne, są własnością kościołów, świadczą o ich wkładzie w kulturę Polski i innych narodów posiadających obywatelstwo polskie i zamieszkujących jej tereny.

Przepis art. 25 Konkordatu z 1993 r. przewidujący powołanie przez biskupa diecezjalnego w każdej diecezji stałej komisji do współpracy z władzami państwowymi w celu ochrony kościelnych dóbr kultury o ogólnonarodowym znaczeniu oraz dokumentów archiwalnych o wartości historycznej i artystycznej, jeszcze nie doczekał się realizacji. Artykuł ten łącznie z art. 51 *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP z 17 maja 1989 r.*, która zawiera deklarację współdziałania władz kościelnych i państwowych w celu ochrony dóbr kultury, pozwala mieć nadzieje na opracowanie takich zasad. Ponadto art. 25, ust. 2 Konkordatu postanawia o współdziałaniu władz państwowych i Konferencji Episkopatu Polski w odniesieniu do udostępniania dóbr kultury będących własnością lub pozostających we władaniu Kościoła. Jest to norma kompetencyjna dla obu podmiotów prawa: państwa i Kościoła do podjęcia konkretnych działań, zawarcia umów, które mogą mieć wpływ na uregulowania prawne w spodziewanej nowelizacji ustawy o zasobie archiwalnym i archiwach.

Z punktu widzenia prawa kanonicznego warto postulować opracowanie regulaminu i statutu archiwum parafialnego w każdej diecezji. Niekiedy nie ze złej woli, ale z braku doświadczenia i odpowiedniej wiedzy administrujący parafiami nie doceniają w pełni znaczenia archiwum parafialnego. Statut taki czy regulamin byłby też solidną podstawą do określania zakresu i formy wizytacji czy to dekanalnej, czy biskupiej w odniesieniu do archiwów parafialnych.

Kościelne archiwa diecezjalne, a nawet parafialne, korzystają już z programów komputerowych dostosowanych do archiwaliów kościelnych, mają też duże doświadczenie oraz własne systemy gromadzenia, opracowywania i udostępniania akt, ale warto też postawić postulat dotyczący zaznajamiania się przez archiwistów kościelnych z możliwościami zastosowania niektórych przepisów prawa polskiego, dotyczących techniki gromadzenia, przekazywania, opracowywania, konserwacji i udostępniania akt w archiwach państwowych. Kościół ma wielowiekowe doświadczenia w tym przedmiocie, i nie należy z nich rezygnować, ale archiwa państwowe są prowadzone na ogół przez profesjonalistów i też wiele się można od nich nauczyć, głównie w zakresie komputerowych technik opracowywania akt, w kwestii ich udostępniania, zasad klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji, jej braku oraz trybu przekazywania materiałów archiwalnych z kancelarii do archiwum³¹.

Bibliografia

- A b r a h a m W., Ustawodawstwo kościelne o archiwach, „Archeion”, t. IV, 1928.
Archiwa diecezjalne w Polsce w powojennym czterdziestolecu (1945-1985), oprac. zbiorowe, ABMK, 53(1986).
B u c z e k K., Archiwa polskie, „Nauka Polska” 7(1927).
C h w a l e w i k E., Zbiory polskie, Warszawa 1926.

³¹ Zob. dla przykładu: *Zarządzenie z 25 lutego 1986. Szczegółowe zasady porządkowania oraz tryb przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych* (M. P. z 1986, nr 4, poz. 31); *Rozp. z 25 lipca 1984. Wcześniejsze udostępnianie materiałów archiwalnych* (Dz. U. z 1984, nr 41, poz. 217); *Zarz. z 20 maja 1988. Warunki i tryb składania wniosków dotyczących brakowania dokumentacji niearchiwalnej* (M. P. z 1988, nr 17, poz. 145); *Rozp. z 5 maja 1989. Okresy przechowywania i warunki niszczenia akt spraw sądowych lub przekazywanie ich archiwom państwowym* (Dz. U. z 1989, nr. 28, poz. 150); *Rozp. z 26 października 1988. Szczegółowe zasady sporządzania aktów stanu cywilnego, sposób prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, ich kontrola, przechowywanie i zabezpieczanie oraz wzory aktów stanu cywilnego, ich odpisów, zaświadczeń i protokołów* (Dz. U. z 1988 nr 136, poz. 884).

- C i o c h H., Istota fundacji kościelnych, w: *Divina et humana. Księga jubileuszowa w 65 rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, Lublin 2000, s. 63-72.
- D ę b o w s k a M., Informator o archiwach Kościoła katolickiego w Polsce. Archiwa Diecezjalne i Archiwa Kapituł Katedralnych, ABMK, 64(1995).
- D ę b o w s k a M., Informator o archiwach zakonnych w Polsce, ABMK, 69(1998).
- D ę b o w s k a M., Archiwa zakonne w Polsce, w: *Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich*, Toruń, 2-4 września 1997.
- G i e l a J., Projekt statutu i regulaminu Archiwum Diecezjalnego, ABMK, 62(1993).
- K a c z m a r c z y k K., Organizowanie archiwów diecezjalnych, w: *K u t r z e b a S., Archiwa kościelne*, w: *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. II, Lwów–Warszawa–Kraków 1926.
- K w o l e k J., Naukowa organizacja archiwów diecezjalnych, „Archeion”, t. IV, 1928.
- K u m o r B., Projekt statutu i regulaminu archiwum parafialnego w diecezji tarnowskiej, ABMK 4(1962), s. 7-14.
- L i b r o w s k i S., Archiwa Kościoła Katolickiego w Polsce, w: *Encyklopedia katolicka*, t. I, Lublin 1973 kol. 887-886.
- L i b r o w s k i S., Stan i potrzeby archiwów kościelnych oraz program pracy na najbliższy okres, ABMK, 1(1959), z. 1.
- M a n t e u f f e l T., Archiwa państwowe w minionym pięćdziesięcioleciu, „Archeion” t. L, 1968.
- M i s z t a l H., Polskie prawo wyznaniowe, cz. I, Zagadnienia wstępne, Rys historyczny, Lublin 1996.
- M i s z t a l H., Prawo wyznaniowe III Rzeczypospolitej, Lublin–Sandomierz 1999.
- M o t a s M., [oprac.], Pierwsze akty prawne o organizacji polskich archiwów państwowych i opiece nad archiwami z dnia 31 lipca 1918 r. i z dnia 7 lutego 1919 r., „Archeion” t. L, 1968.
- N i r R., Informator o archiwach, bibliotekach i muzeach kościelnych w Polsce, „Chrześcijańin w świecie” nr 54 (1977).
- Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000.
- T o m c z a k A., Zarys dziejów archiwów polskich, Toruń 1974.
- W y c z a w s k i H. E., Polskie archiwa kościelne, w: *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, cz. 2, Lublin 1969.
- W y c z a w s k i H. E., Wprowadzenie do studiów w archiwach kościelnych, Warszawa 1956.
- Z y ś k o W., Archiwa, biblioteki i muzea kościelne, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 437-443.

THE LEGAL POSITION OF THE PARISH RECORDS

S u m m a r y

The problem of neglected parish and monastic records has raised the interest and concern of the Centre for Church Archives, Libraries and Museums at the Catholic University of Lublin. The present paper contains a discussion of the legal position of parish records in the light of canon law and the Polish State law. From the point of view of canon law it is worth postulating that regulations and a statute of the parish records should be compiled in every diocese.

Sometimes the people managing parishes do not fully appreciate the significance of parish records, which does not follow from ill will but from lack of experience and adequate knowledge. Such a statute or such regulations would be a sound basis for defining the range and form of inspection – be it a bishop's or a dean's one – of parish records. Moreover, Church diocesan archives, and even parish ones, already use computer programmes adjusted to Church archives; they also have a lot of experience and their own systems of collecting, describing and rendering the acts accessible to the public. On the other hand it is also worth suggesting that Church archivists should be acquainted with the possibilities to apply some regulations in the Polish law concerning the technique of collecting, transferring, describing, conservation and rendering the acts accessible to the public in state archives. The Church has experience in this matter that is many centuries old and it should not be given up, but state archives are usually run by experts and co-operation with them may be useful for the good of Polish culture.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: archiwa, zasób archiwalny, brakowanie akt, registratura, pracownia naukowa

Key words: archives, archive resources, lack of records, registry, research laboratory